

A székelyek az 1848-1849-es forradalomban és szabadságharcban

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc a székely történelemnek éppoly meghatározó fejezete, mint az a magyar történelemnek. A forradalommal véget ért a székely rendi társadalom több évszázados korszaka, s kialakultak a polgári társadalom fejlődésének a lehetőségei és keretei. Ugyanakkor 1848-1849-ben a székelység végképp kijelölte a helyét az egyetemes magyar nemzetben. Röviden: 1848-cal véget ér a középkori székely nemzet története, a *natio siculica*, aminthogy megszűnt az erdélyi három nemzet rendszere is, amelyen Erdély alkotmánya több évszázadon át alapult. A modell, példa, amelyhez a székely fejlődés Erdélybe ágyazottan több-kevesebb sikerrel ezentúl igazodni próbál, nem más, mint a nyugateurópai civilizáció, a polgári világ. Ez a világ már régen nem ismeretlen az erdélyi magyarság és székelység számára. Széchenyi könyvei és eszméi már a harmincas években elterjedtek körében, s Bölöni Farkas Sándor is felfedezte az egész magyar értelmiség számára az amerikai demokráciát.

A múlt meghaladásának szükségességét jól látta a liberális magyar nemesi-értelmiségi elit, Erdélyben is és a székelységben is. Éppen ezért habozás nélkül bekapcsolódott az európai forradalom hullámába, amely 1848. márciusában Párizs felől Bécsen és Pesten keresztül Erdélybe is eljutott.

Hogyan viszonyult a magyar forradalom társadalmi és nemzeti programjához a székelység,

milyen sajátos kérdések vártak megoldásra saját kebelében, mit várt az erdélyi és az egyetemes magyarság a székelyektől 1848-ban? Hogyan tudott - egyáltalán eleget tudott-e tenni ezeknek az elvárásoknak a székelymagyarság? Ezekre és számos más kérdésre kell keresnünk a választ az 1848-49-es évek történetét kutatva.

Először azonban nézzük meg, hogy milyen volt a Székelyföld, a székely társadalom helyzete 1848 előtt, hogy aztán számba vehessük a forradalmi években bekövetkezett változásokat.

Mint közismert, a Keleti-Kárpátok erdélyi előterében, a Maros, a Nagy- és Kisküküllő, valamint az Olt folyó felső és középső terein elhelyezkedő Székelyföld négy székre oszlott, ezek Háromszék, Csíkszék, Udvarhelyszék és Marosszék. A Székelyföldre tartozott a távolabbi kis Aranyosszék is. A székelymagyarság létszáma, az 1840-as évek végén mintegy 400 ezer főnyi volt. A székely társadalom századokra visszamenően földművelő-állattenyésztő társadalom, amelynek adekvát településformája a falu volt. A székelységnek több mint 90 százaléka az említett székek 435 falujában élt. A városok fejlődése messze elmaradt a szász városokhoz viszonyítva, de mégis jelentős céhipari és művelődési központ Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Sepsiszentgyörgy, céhes ipara által Kézdivásárhely is. Erről a földművelő székely társadalomról mégis nehezen volna elmondható, hogy tipikus földművelő társadalom volt. A feudalizmus korában ugyanis a tipikus földművelő társadalmakat alapvetően a jobbágyrendszer határozta meg, mint Erdélyben a román társadalmat, vagy a magyarországi magyar társadalmat. A Székelyföldön viszont a jobbágyrendszer, bár elterjedt volt, nem lehetett meghatározója a társadalom jellegének, mert *a székelységnek valamivel több mint a felét különböző szabad társadalmi kategóriák tették ki. A szabad székelység: szabad földművelők, határőri rendűek, kisenemesek, városi polgárok, kívül maradtak a feudális függőségek formáin, számukra 1848-ban a társadalmi szabadság kérdése másként tevődött fel, mint a politikai jogok nélküli, földesúri hatalom alatt élő jobbágyosság és szellérség számára. A jobbágyosság mindenekelőtt társadalmi szabadságot akart, minden más kérdéshez való viszonyulását a fel-*

szabadulása határozta meg. A határoni rendszerben élő csíkszéki és háromszéki székely szabadok attól a Habsburg-hatalom által 1764-ben rájuk kényszerített tehertől (fegyverviselés) szerettek volna megszabadulni, amelynek történetét a madéfalvi vérfürdő emléke kísérte, és amely számára az idegen elnyomást (idegen tiszttek, német vezényleti nyelv) is jelentette. A határovezetten kívül maradt Maros- és Udvarhelyszék, nagyrészt Aranyosszék szabad földművelői, a korábbi lovas- és gyalogrendű székely családok leszármazottai, a közös *teherviselés polgári programjéért lelkesedtek*, mert a székely rendiségben túlszaporodott fő-, közép- és kisnemesi családok privilégiuma, a tehermentesség a nem kiváltságos, szabadparaszti rend (és a jobbgátság) túlzott adóztatását, megterhelését vonta maga után. S mit akart a székely vezetőréteg: a fő- és középnemesség, a hivatali értelmiség?

A reformkori nemzeti mozgalom a vezető székely társadalmi kategóriát megosztotta. A nemzeti liberális mozgalom fő- és középnemesi vezetői id. Bethlen János (1792-1851), if. Bethlen János (1811-1879), Pálffy János (1804-1892), mindnyájan Udvarhelyszékből, Berzenczey László (1820-1884) Marosszékből, Balási József (?-1855), Mikó Mihály (1817-1881) Csíkból, Háromszékből Szenkeresztzi Zsigmond, valamint a szabadfoglalkozású liberális értelmiség: ügyvédek, papok, kollégiumi tanárok, mint Berde Mózes (1821-1893), Fábíán Dániel, már korábban bekapcsolódtak az erdélyi magyar nemzeti mozgalomba. A polgári átalakulást a székely-magyar nemzeti mozgalom is a Magyarországgal való egyesülés által vélte biztosíthatónak. Nem véletlen Széchenyi befogadása, Kossuth egyre nagyobb népszerűsége, s Wesselényi Miklós politikájának támogatása a székely vezetőréteg által. Bár ez a mozgalom terjedt, a konzervatívok befolyása erős volt még. Különösen Apor Lázár báró (1784-1868), a későbbi erdélyi kancellárhelyettes, Apor Károly nagybírtokos, P. Horváth Albert (1800-1874) háromszéki, Matskási Lajos udvarhelyszéki, Tholdalagi Ferenc (1803-1864) marosszéki, valamint Dindár Antal aranyosszéki főkirálybíró, mindnyájan a Jósika Samu (1805-1860) és öccse Jósika Lajos (1807-1891) által vezetett erdélyi konzervatív párt támogatói, teljesítették meg a székelységben a

nemzeti liberális mozgalommal szembeszegülő konzervatív társadalmi erőt. A konzervativizmus katonai támasza volt Erdélyben a Nagyszebenben székelő császári főhadparancsnokság, Puchner (1799-1852) fővezérrel az élén. A konzervatívok számítottak a két román határovezred mellett a csíki és a háromszéki gyalogezredek, valamint a székely huszárezred tiszti karára is. A Gubernium, amelynek elnöke a tudós Teleki József (1700-1855) főkormányzó, szintén a konzervatív Erdély megőrzésének eszköze, de nem idegen mégsem az alkotmányos reform gondolatától, sem a magyar nemzeti gondolattól. Aminthogy a Nagyszebenben székelő, s 1848-ban Mikó Imre (1805-1876) vezetése alatt Erdélyi Kincstár tisztviselői kara is ingadozik a kor két nagy irányzata: a konzervatív, illetőleg a nemzeti liberális mozgalom között.

2.

Az 1848 előtti békés évtizedekben a liberális reformmozgalom az erdélyi országgyűlésen háttérbe szorították a Bécs támogatását élvező konzervatívok. Akik még hosszú konszolidációt reméltek, mint a bécsi udvar és Metternich kancellár. De helyett "vihart arattak, mert szétvetettek", akkor, amikor az alkotmányos, békés reformok útján még sok mindent - talán mindent - megoldhattak volna. Egy bizonyos: 1848-49-ben kevesebb vér folyt volna Erdélyben, ha Wesselényi-éket el nem nyomja Bécs és az erdélyi konzervatív csoportosulás.

A "vihar" 1848 márciusával érkezett Erdélybe. De a vihar szó voltaképpen nem is illik Erdély márciusi forradalmára, hiszen békés, alkotmányos formákban kezdődött, s ha mégsem helyteleníthető a használata, az azzal áll összefüggésben, hogy a békés formákat hamarosan erős társadalmi és nemzeti konfrontációk váltják fel, hogy 1848 őszén Európa legvéresebb polgárháborúja düljön fel a történeti Erdély kies tájait, nemrég még pátriarkálisnak tűnő falvait, városait.

De térjünk vissza a Népek Tavaszának nevezett márciusához.

A bécsi és pesti forradalom híre 1848. március 20.-án egyszerre érkezett meg Kolozsvár-

az Erdélyi Nagyfejedelemség fővárosába, ebbe nagyrészt magyarok által lakott nagy múltú városba, ahol az erdélyi magyarság vezető rétegének nagyobb része tartózkodott. Ez megkönnyítette a helyzetüket; azonnal összeült a liberális ellenzék tanácskozni a teendők felett. Miután az ellenzék el Bethlen János vezetésével már összeállította az erdélyi magyar nemzeti mozgalom programját, megjelent a gyűlésen Jósika Lajos, s az erdélyi konzervatívok nevében egyetértését nyilváníttotta a programmal, amelyről 23.-án közös nyilatkozatot adtak ki. Ezt nevezték kolozsvári programnak, amely a következőket tartalmazta: hívják össze minél hamarabb Erdély országgyűlését, hogy sürvényt hozzon a köztelherviselésről, a törvények előtti polgári egyenlőségről, a jobbágyfelszabadításról és a székely nemzet sérelmeinek orvoslásáról. És mindenekelőtt mondja ki Erdély unióját Magyarországgal. Tehát a program: unió és társadalmi reform. Ez volt az első erdélyi reformcsomag, amely a március 15.-i 12 ponttal és a Pozsonyban elfogadott törvényekkel együtt végig az erdélyi események központjában áll: a magyar és székely törvényhatóságok és a magyar és székely-magyar társadalom gyorsan elfogadta, ereje vég-ső megfeszítésével harcolt életbe léptetéséért, míg a román és szász társadalom többsége, kezdeti egyetértés után szembefordult a kolozsvári magyar programmal. Többséget mondunk, mert az erdélyi románság közt mindig voltak s nem jelentéktelen számban olyanok, akik bár feltételeiket hangoztatták, főként a román nemzeti jogok biztosítását illetően, kitartottak a magyar forradalom mellett.

A székelység 1848 tavaszán a székek és a városok közgyűlésein megvitatta és elfogadta a már említett kolozsvári programot. A hatóságai fórumokon a konzervatívok mindenütt háttérbe szorultak és a kezdeményezést határozottan átvette a korábbi liberális ellenzék, amely sietett maga mögé felsorakoztatni a székelység tömegeit. A legkonzervatívabb két fő királybíró: Matskási Lajos Udvarhelyszéken és Dindár Antal Aranyosszéken kénytelen megválni tisztségétől, helyükbe közismert reformpártiak lépnek, ifj. Bethlen János az előbbiben, illetőleg Zeyk József (1806-1852) az utóbbiban. Az európai forradalom híre, a nagyhatalmú Metternich bukása, a pesti forradalom

győzelme, a felelős magyar miniszterelnök Batthyány Lajos kinevezése nagy lelkesedést váltott ki a közvéleményben. A korábban csendes székely városok utcáit tüntetők lepik el, igazi társadalmi fórumokká változtatva a főtereket.

Marosvásárhely kezdte, ahol az ott gyakorolkodó jogásziifjúság március 22.-én gyűlésen mondja ki Horváth János ellenzéki képviselő védnöksége mellett, hogy magáévá teszi a pesti ifjúság 12 pontját. Csatlakoznak a magyar joggyakorlokhoz románok és szászok is, köztük a később nevezetes Avram Iancu (1824-1872), Papiu Ilarian (1828-1878) és mások, akik a jobbágyfelszabadítást első teendőnek nyilvánítták. Ekkor még az ott tartózkodó szász ifjak sem utasították el a pesti 12 pontot, így az uniót sem. 25.-én a városban tüntettek, este fáklásmenet volt, forradalmi dalokat énekeltek. Április elsején Székelyudvarhely főterét is nagy néptömeg lepte el. A szónok a megbukott Metternich rendszerét, mint "a nép zsírját szívó, az erkölcsöket megmérgező, a hatalmat csak egy néhánynek kezében összpontosító" rendszert bírálta. Pálffy János, a székely ellenzék kiemelkedő vezéralakja a népgyűlésen kijelentette: boldog, mert ezután nem fog herekényt élni az ország javaiból, hanem annak terheit hordozva, jövőjét a köznéppel együtt munkálja. Udvarhelyszék nemesi rendje 1848. március 30.-án elhatározta, hogy lemond nemesi címeiről, s a közterhekből részesedni kíván. Csíkbán április 12.-én, ugyancsak nagygyűlés keretében, új erő lépett fel: a határőrkatonaság képviselői követelik a 84 éve tartó terhes határőri intézmény megszüntetését. Mikó Mihály (1817-1881) helyettes főkirálybíró egyetértett, de a váltakozások csendes bevarására kérte a népet. Háromszéken a székely társadalmi rendek közötti nézeteltérések belső forrongás lehetőségét vetítették előre, ezért itt a feszültségek csökkentése volt napirenden, hogy korszerű reformok megvalósítását el lehessen kezdeni. Így is történt. Háromszék közgyűlésén, április 11-12.-én minden társadalmi rend képviseltette magát. Abban nem volt véleménykülönbség, hogy a pesti 12 pontot s a kolozsvári programot Háromszék elfogadja, ebben a kérdésben egyöntetű igen volt a közgyűlés állásfoglalása, de a hogyan kérdésben jelentős véleménykülönbség mutatkozott. A

mérsékelt szabadelvű nemesség Szentiványi György képviselővel az élen itt is az alkotmányos formák betartására hívta fel a népet, de a határőrkatonai képviselők közbevágta: "Megcsalatumk, mint valánk csalva 84 év óta". A közgyűlés vezetői érvekké csendesítették le a katonai rendek képviselőit, hogy végül a közgyűlés elfogadja azt a programot, amely 1848 tavaszán a legfrappánsabban fejezte ki az egész székelység akaratát. Az elfogadott program a következő pontokat tartalmazta: *az unió megvalósítása; a közterhekben a hon minden fia részesedik; egyenlő polgári és vallási szabadság jár mindenkinek; az úrbéri viszonyok kárpótlás mellett teljesen megszüntetendők; a székelyföldi határőrkatonai rendszer megszűnik és helyette nemzetőrséget szerveznek.* Vítán felül: a feudalizmus és rendiség, valamint az abszolutista kormányzati rendszerek végét jelentette ez a program, amely egyben megalapozta a székely társadalom polgári átalakulását.

3.

A forradalmak természetrajzához tartozik, hogy kitorésük idején nagy a lelkesedés, sok romantikus elképzelés születik, mert minden megvalósíthatónak tűnik. De a szónoklatok, fáklyás menetek, közös ebédek ideje gyorsan lejár, aztán a szürkébb hétköznapi gyakorlati tevékenységére tevődik a hangsúly. Ekkor jönnek a komplikációk, amikor rendszerint kiderül, hogy az érdekegyeztetés reformkori jelszava milyen nehezen megoldható feladat. S amikor, mint Erdélyben is, a nemzeti érdekek is összeütköznek, a társadalmi és nemzeti kérdések szálai összekuszálódnak, a gyors és bátor cselekvés a sikernek egyik fő feltételévé válik. Nos, úgy látjuk, hogy Erdélyben túlságosan elhúzódtak az előkészületek, teret engedve a forradalom ellenségeinek, hogy az első megrettenésükből felocsúdvá, szervezkedni kezdjenek, rendezzék soraikat, majd szembeforduljanak a forradalommal. Igaz, hogy ami Erdélyben történt, az nem írható mind saját számlájára.

Az átalakulás törvényes fórumának, az erdélyi országgyűlésnek az összehívását a liberális magyar ellenzék, köztük a székelyek is már a márciusi napokban kérni és követelni kezdték, de Bécs

ellenállását csak nehezen és később sikerült legyőzni. S akkor is csak úgy, hogy Teleki József főkoronmányzó önhatalmúlag hirdetett országgyűlést, melynek megnyitását május 29.-re tűzte ki. Ezt aztán az udvar is jóváhagyta. De a kéthónapos késés máris nehéz helyzetet teremtett; áprilisban és májusban tömegessé váltak a jobbágymozgalmak, s a kamarillától kiinduló propagandának sikerült elhitetnie a köznéppel, hogy a jobbágyi terheket nem a magyar forradalom, hanem a császár törli el. Annál inkább hatott ez a propaganda, mivel a május 15-17.-i balászfalvi Román Nemzeti Gyűlés már feleskette a románságot a császár iránti hűségre, kijelentve, hogy még tárgyalni sem hajlandó az unióról mindaddig, amíg az erdélyi románságot nem nyilvánítják bevett, önálló nemzetté.

Végül, ha késlekedve is, május 29.-én Kolozsváron megnyílt az utolsó erdélyi rendi országgyűlés. Ott voltak Erdély magyarságának ismert képviselői, akik a megelőző két évtizedben a reformmozgalmat vezették: Wesselényi Miklós (1796-1850), Kemény Dénes (1803-1849), id. Bethlen János, Szász Károly (1798-1853) és mások. Ez az országgyűlés hozta meg az átalakulás törvényeit; megszavazta az uniót, a törvény előtti egyenlőséget, a jobbágyfelszabadítást, a szabad sajtót, törvényt hozott a választói jog kiterjesztéséről. Ezek a törvények véget vetettek a feudalizmusnak, a rendi kiváltságoknak, *s megalapozták Erdély polgári átalakulását.* Megoldás nélkül maradt viszont Erdély egyik legsúlyosabb kérdése, a nemzetiségi kérdés, amely inkább birodalompolitikai problémává, az 1848-as forradalom gordiuszi csomójává vált.

Ezek ellenére a kolozsvári országgyűlés elvégezte a legalapvetőbb feladatát. A jelenlévő 22 szász és 5 román képviselő is megszavazta a törvényeket, az uniót is, de - amint rövidesen kiderült - a román és a szász vezetőréteg nem értett egyet az unióval, s csak idő kérdése volt, hogy a kamarilla a maga oldalára állítsa mind a román, mind a szász nemzeti mozgalmat.

A székelység képviselői: Berde Mózes, Mikó Mihály, ifj. Bethlen János, Pálffy János és mások azt is kérik, hogy a székely katonaság ügyét oldja meg elfogadható módon az országgyűlés. De

ebben a kérdésben csak elvi döntés született, mert az események azt mutatták, hogy szükség van a székely fegyveres erő megtartására. Tetézte a bajt, hogy a székelyföldi jobbágságnak csak töredéknyi részére terjedt ki a jobbágyfelszabadító törvény, mivel az ún. székely örökségen - az ősi székely magánbirtokon - települt jobbágyot kivették az úrbériség fogalomköréből. Emiatt nagy elégedetlenség keletkezett a székelyföldi jobbágság számára.

4.

A magyar közvélemény, sőt a politikai vezetők körében is élt valamiféle olyan elképzelés, hogy a Székelyföldön minden rendben van, hogy ott nem osztják meg belső ellentétek a társadalmat. Emiatt nagyok voltak az elvárások is, főként a székely katonai erő iránt. Következésképpen, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország déli határait veszély fenyegeti, Batthyány miniszterelnök a székelyeket is segítségül hívta a veszély elhárítására. Május 19.-én felhívással fordult hozzánk, hogy küldjenek kebelükből önkénteseket a szervezendő magyar hadseregbe. A felhívást Gál Sándor (1817-1866) miniszteri katonai tanácsadó, a Székelyföld későbbi katonai főparancsnoka, valamint Klapka György (1820—1892) százados, később Bem tábornok helyettese, vitte a Székelyföldre. Klapka részletes beszámolójából ismerjük a küldetés lefolyását. Jelentése szerint a székely fiatalok közt mindenhol lelkesedést tapasztalt, de a széki tisztségek visszafogottságot mutattak, és ez nem kis zavart keltett a közvéleményben. Arról volt szó, hogy a küldöttséggel egyidőben érkezett meg a Gubernium átirata Kolozsvárról, gyanúsaként véltve az említett küldöttek tevékenységét, mivel azok nem jelentették az erdélyi központi szervnél küldetésük célját.

Legeredményesebben Háromszéken működtek: itt három népgyűlést rendeztek, és egyiken Dobay ezredes, a második gyalogezred parancsnoka kijelentette, hogy kész segítséget nyújtani a magyar forradalom vezetésének, amikor arra felszólítást kap. A háromszéki jobbágság már említett elkeseredését úgy sikerült megszüntetni, hogy Pünkösti Gergely (1822-1912) őrnagy, nyil-

vánvalóan nem csak saját véleményét fejezve ki, kihirdette, hogy Háromszéken ettől a naptól kezdve megszűnik a robot. Fokozatosan kialakult Háromszéken az a belső társadalmi egység, amely aztán lehetővé tette az eredményes cselekvést. A nyár folyamán megkezdődött a katonai együttműködés is a székelység és a magyar kormány között: a háromszéki gyalogezred egy zászlóalja és egy huszárosztály júliusban csatlakozott a magyar haderőhöz, s ugyanezt tette augusztusban a csíki ezred egyik zászlóalja is. Ezek az egységek részt vesznek a Jelačić elleni harcokban, és majdan Bem erdélyi hadjáratában kiváló helytállással érdemlik ki a fővezér többszöri elismerését. De ez még messze van.

Erdély viszonylagos csendes nyarat 1848 őszén hatalmas polgárháború követte (története még megíratlan, irodalmi feldolgozása sincs, pedig Margaret Mitchel "Elfújta a szél" című regényéhez fogható témát kínál. Természetesen nem a csatabárd kiásásáért, hanem a tanulságok levonása érdekében volna jó megírni ennek történetét). Valóban, elfújta a szél a tavaszi hónapok testvériség-illúzióját.

A polgárháború kezdeteiről eltérő véleményeket olvashat az érdeklődő a magyar, vagy román, illetőleg a szász történetírásban, amelyek olykor nyíltan, máskor hallgatólagosan, de mindig a másik félre hártják a nagy véráldozattal járó katasztrófának az ódiúmat. (Szerencsés kivételnek tartjuk a háromkötetes Erdély történetének megfelelő részét, amelyet Miskolczy Ambrus írt.) Legjobb módszer, ha az eseménytörténethez fordul a kutató, és a kronológiai sorrendet lehetőleg szem előtt tartja.

1848. szeptember 11.-ét írtak, amikor Jelačić főerői Bécs tudtával, engedelmeivel, sőt megbízatásával átkeltek a Dráván, hogy elnyomják a magyar forradalmat. Szeptember 14.-én a Bécsből visszatérő Urban alezredes nyomban átveszi a 2. román határezered parancsnokságát, lázadónak nyilvánítja a magyar kormányt, megtagad minden engedelmességet Erdély képviselőinek és megkezdí a román népfelkelés szervezését. Naszódon egymás után esketi fel Észak-Erdély falvait, köztük magyarokat is (amelyeket részben, vagy többségben erőszakkal hajtanak Naszódra), a császár

hűségére és a magyar kormány ellen. A Naszódra vonuló parasztok magukkal hurcolják számos falu földesurát, református papokat, tisztviselőket, bántalmazzák őket, Naszódon pedig Urban ítélik meg őket. Megmozdul az első román határőrezred is, ugyanígy cselekedve Balázsfalva körzetében. A Gubernium és Vay Miklós (1802-1894) teljhatalmú kormánybiztos hol egyezkedni próbálnak Urbannal, aki gögösen és megalázóan elutasítja, hol erőszakhoz nyúlnak, mint korábban is, mint Aranyoslónán, szeptember 11.-én, amikor katonaság nyomta el a magyar sorozóbizottság működése ellen felkelt román parasztmegmozdulást. Szeptember 16.-án a Szász Nemzeti Egyetem is megtagadja az engedelmességet a magyar kormánynak. Szeptember 15-25. között egy újabb (a harmadik) balázsfalvi gyűlés 15 román légió, azaz 195.000 felkelő felfegyverezését határozza el. S bár Puchner, a császári haderő főparancsnoka csak később hagyja jóvá ezt a tervet, gyakorlatilag máris megkezdődött a román népfelkelés. A magyar nemesség s a hivatalnokai kar menekül a falvakból a magyar városokba. Számos kastélyt felégetnek, kifosztanak a felkelők. A magyar városok szervezik a nemzetőrségeket, amelyek ki-kicsapnak a felkelő alakulatokra; október 12-13.-án a kolozsvári, illetőleg a marosvásárhelyi ideiglenes rögtönítélő bíróság kivégeztet négy román felkelőt, köztük Bătrâneauu prefektust. Olaj volt a tüzre... A felkelés általánossá válik, az erdélyi magyarság kétségbeesve fordul a székelységhez segítségért. Ilyen körülmények közt kerül sor az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés megtartására.

5.

A székelyeket Berzenczey László kormánybiztos, marosszékeli középirtokos nemes, országgyűlési képviselő hívta egybe. A Gubernium, amelynek elnöke ekkor gróf Mikó Imre volt, először ellenezte, majd maga is bekapcsolódott a székely nagygyűlés szervezésébe. Október 16-18.-án mintegy 60.000 székely gyűlt össze az öt székely székéből, a többség Udvarhelyszékből, Csík- és Háromszékből. Marosszékből kevesen, Aranyosszékből pedig éppenséggel csak küldöttség indulhatott útnak a már fennálló polgárháborús ál-

lapotok miatt, hiszen az utakat ellenőrző román népfelkelő csapatok éberségének, többször ellenállásának a leküzdésével juthattak el az udvarhelyszéki Agyagfalvára. Egyébként nem véletlenül gyülekeztek a székelyek a Nagykükküllő mellett fekvő agyagfalvi réten. Itt ugyanis már többször tartottak a történelem folyamán székely nemzetgyűlést, a legnevezetesebbet 1506-ban.

1848 októberben Agyagfalván jelen voltak a székely társadalom rétegeinek a képviselői: a nemesi rend, a városok, a falvak népe, s ott volt a három székely határőrezred is. Utóbbinak különösen nagy a jelentősége: a határőrezredek ugyanis még mindig az osztrák katonai főparancsnokság, a General Commandó alá tartoztak, s Puchner főparancsnok határozottan megtiltotta, hogy a székely ezredek Agyagfalvára menjenek. A székely főtisztek aggályoskodtak, mert szerették volna elkerülni a nyílt szakítást a főparancsnoksággal, mégis a háromszékeli ezred parancsnoka, Dobay Károly ezredes, valamint Sombori Sándor, a huszárezred parancsnoka engedett a közkívátnak, és Agyagfalvára vezette az illető ezredek. A csíki ezred főparancsnoka, Dorsner ezredes tulajdonképpen a császári főparancsnokszághoz húzott, de kénytelen volt engedelmességni a főmegnyomásnak, így a csíki ezred sem hiányzott Agyagfalváról. Agyagfalván gyülekeztek a nemzetőri csapatok is, amelyeknek választott tisztek álltak az élén.

Az Agyagfalván összegyűlt székelyeknek sorsdöntő kérdésekben kellett állást foglalni: meg kellett határozni a székelység helyét a magyar forradalom és a kibontakozóban levő ellenforradalom viszonyában, részvételét az erdélyi magyarság önvédelmi harcában, kifejezésre kellett juttatnia az erdélyi népek iránti szándékát. A nagygyűlés határozatai mind rövid távon, mind perspektivikusan történelmi jelentőségűek voltak. A nagygyűlés elnökéül a Gubernium gróf Mko Imrét nevezte ki, de a székelység ragaszkodott ahhoz, hogy szabadon választott elnöke legyen - és maga választotta meg elnöknek ugyancsak gróf Mikó Imrét, aki nagy népszerűségnek és tekintélynek örvendett a székely-magyarság körében, bár túlzott óvatossággal az utóbbi időben sokan nem értették egyet. Így Berzenczey László sem, a gyűlés összehívója, aki szintén székely nemes, akárcsak Mikó Imre, s akit

szónoki tehetsége s daliás alakja miatt székely Kossuthként is emlegettek a kortársak; főleg mégis azért nevezték így, mert Kossuth Lajosnak hűbéli híve volt. Őt a székely köznép valósággal hátrányozta. A tanácskozást a kettőjük - Mikó és Berzenczey - mögé csoportosulók küzdelme jellemezte.

Berzenczey eredetileg azzal hívta össze a székelyeket, hogy önálló székely kormányt válasszanak, hozzanak határozatot az ősi székely szabadságjogok mikénti visszaszerzéséről, s hogy székely katonai tábort szervezzenek. Mikókék más programot ajánlottak, nevezetesen a magyar kormány és a magyar király iránti hűség kinyilatkoztatását, békés szándékuk kifejezését Erdély népe iránt, határozat elfogadását védelmi ügyekben. Végül a két irányzat összevetéséből kompromisszumos határozatok születtek. A gyűlés hiteles jegyzőkönyve szerint a székelység kifejezésre jutatta, hogy Magyarországon és az erdélyi részeken a kamarilla működése odavezetett, hogy "az ország békés polgárait nemzetiség színe, ütügye alatt egymás ellen lázították, annyira, hogy az egymással századok folytán békében élt nemzetiségek, egymást fegyveres erővel megtámadni részint készülnek, részint már meg is támadták és nyílt háborút folytatnak". Így volt: *Erdélyben a polgárháború gyakorlatilag már az agyagfalvi gyűlés előtt megkezdődött.*

A tanácskozás első napján a székelyek hűségüket tették a magyar alkotmányra és a királyra, békére hívták fel a románokat és szászokat. A székely társadalom belső ellentéteinek megoldására hozott határozat kimondotta: jogban és kötelezettségben a Székelyföldnek minden lakója egyenlő; a székely határvári rendszer megszűnik, a megszervezendő haderő a császári katonai főparancsnokságtól elszakad s csak a magyar minisztériumnak engedelmeskedik. Ezek a határozatok kijelölték a székelység helyét a magyar nemzetben: a teljes jogegyenlőség kimondásával a magyar polgári forradalom alapelveit kiterjesztették a székelységre, feloszlatták a székely rendi natiót, nemzetet, ezzel a székelyek egyenként, polgárokként integrálódtak a magyar nemzetbe, amelyhez a középkor óta mint külön státussal bíró magyar etnikum, rendi nemzet tartoztak.

Miközben a tanácskozás folyt, folyamatosan jöttek a polgárháborús hírek, hogy magyar családokat hurcolnak Balászfalvára és Naszódra, hogy Urban Marosvásárhely ellen készül a közeli Szászrégenből, amelyet már korábban megszállva tartott. Ezért Berzenczey és pártja a székely katonai tábor megalakulását elfogadtatta a nagygyűléssel, s megfelelő előkészület nélkül a négy dandárra osztott, mintegy 30.000 fős székely katonai erő kiindult a megtámadott erdélyi magyarság védelmére, és a Székelyföldet bekerítéssel fenyegető császári erők visszaszorítására. Kezdeti sikerek után azonban a nagyrészt újoncokból s kiképzetlen népből álló felkelő csapatok fegyelme megbomlott, s a már bomladozó székely haderő Marosvásárhelynél Gedeon tábornoktól súlyos vereséget szenvedett. Ehhez a fegyelem megbomlásán kívül hozzájárult az, hogy a székelység egyetlen ágyúval sem volt felszerelve, hogy a katonatisztek nagy része passzív volt, mert kényszer alatt vállalta a katonai akciót. A kényszer Berzenczey alkalmazta, aki a forradalmároknak ahhoz a típusához tartozott, akit Bibó István nagyon nem szeretett, olyan forradalmár, aki számára minden lehetséges, de a konkrét feladatok előtt tehetetlennek bizonyult. Az lett volna? Nem erről volt szó, hanem arról, hogy a hozzá nem értés, a katonai fegyelem semmibevétele s a fennhéjázás bosszulta meg magát. A szalmaláng-lelkesedés nem volt elegendő a tapasztalt osztrák tisztek által vezetett fegyelmezett, jól felszerelt császári sereg elleni sikerhez. Ilyenformán a székelység 1848 őszén nem tehetett eleget a magyarság elvárásainak, amelyek lehet meg is haladták ténylegesen erejét.

A székely katonai erő veresége súlyos következményekkel járt: Maros- és Udvarhelyszéket ellenség szállta meg, Csíkszékre a császári tisztek semlegességet kényszerítettek rá, miközben az erdélyi magyarság magára maradt, mert a császári katonai erő, a román és szász népfelkelés által is támogatva, kiszorította az erdélyi magyar katonai alakulatokat Erdélyből. Eközben irtóztató polgárháború folyt, amelyben a magyar nemzetőrsek lefegyverzése után a magyar nemesség és értelmiség, valamint tisztviselői családok tették az áldozatok zömét. Kisenyeden, Zalánán, Balászfalva és Naszód térségében, Körös-

bányán, Marosújvárt, majd a kalotaszegi peremvidéken október végén, november és decemberben több ezer magyar polgári lakossal végeztek a román felkelők és parasztok. Januárban Nagyegyed következett, ahol 600 halottja volt a Prodan és Axente prefektusok által vezetett légiók támadásának. Mindezekért, majd február-márciusban, magyar ellenakció követelt több ezer áldozatot a románság köréből. Eredetileg az emberölést, lopást, gyűjtogatást elkövetettek megbüntetése volt a cél, de közben ártatlan polgári lakosok is elpusztultak a falvakban végzett akciók során.

Mi történt eközben a Székelyföldön?

6

Említettük, hogy Marosszékét és Udvarhelyszékét megszállták a császári katonai erők, Csík megyességet fogadott a General Comandónak, Erdélyből a magyar fegyveres erő kivonult. Csak Háromszék határozta el az önvédelem megszervezését, s védte meg a szék földjét fegyveresen, nem rettenve meg a sokszoros túlerőtől.

Nem legenda, történelmi tény: a mintegy 100 ezer lakost számláló, kis Háromszék valóságos népszavazást rendezett 1848 november elején arról, hogy vállalja-e az önvédelemmel járó terheket és veszélyeket. A válasz egyöntetű: igen, vállalja. Puchner tábornok feladásra felszólító felhívását azzal utasítja vissza, hogy Háromszék nem támad meg senkit, de minden áron megvédi magát. Szervezetten cselekszik, levonta az agyagfalvi sereg súlyos vereségéből adódó következtetéseket. Kormányt választ, amelynek élén Berde Mózes ügyvéd, a határőr katonai rendek közt népszerű országgyűlési képviselő áll; a katonai ügyek irányítását Dobay Károly alezredestre bízták. A már meglévő katonai alakulatok mellé újabb nemzetőri csapatokat szerveztek, s védővonalat alakítottak a szék határainál. 10-12 ezer katonát vonultatott fel a határok mentén. Ott voltak a széthullott székely tábor legbátrabb alakulatai, a XII. zászlóalj (ebben a székely diákok, fiatalok), és a Mátyás-huszárok néhány osztagja. De még mindig kétséges volt, hogy a fegyveres önvédelemre sor kerülhet-e. A főtisztek vonakodtak vállalni a fegyveres harc

kockázatát; ágyú nélkül nem lehet sikeresen szembeállni az ellenféllel - mondták. Ekkor ajánkozott Gábor Áron (1814-1849) arra, hogy ágyút önt. A "léleszen ágyú" felkiáltás minden valószínűség szerint november 16.-án hangzott el a nagygyűlés székelyesedett széki közgyűlésén, Sepsiszentgyörgyön. Gábor Áron az Ojtozi-szoros bejáratánál fekvő iskolában szerezte ismereteit az ágyúöntésről, ahová a háromszéki határhozrend küldte. Most eljött az alkalom, hogy bizonyítson. Miután Berde Mózes is megbízatást kapott rá, a Dél-Hargita peremvidékén, Magyarhermány mellett, a Bodvaj nevű vaskohónál öntötte meg azt a két ágyút, amely végül el is döntötte a fegyveres önvédelem ügyét: az ágyúkat nyilvánosság előtt kipróbálta, és a sikeres bemutatkozás elképzelhetetlen önbizalmat adott a szék katonanépeinek. Van ágyunk is - mondták - nem vagyunk gyengébbek az ellenségénél. És ezzel megindult az önvédelem szervezete: a hadianyaggyártás központja Kézdivásárhely, ahol fejtett a céhes kisipar. Itt Gábor Áron irányítása mellett Turóczi Mózes (1813—1896) rézöntő műhelyében 64 ágyú készült, amellel löszér, mindenféle katonai felszerelés. A falvak egymással versengve ajánlják fel harangjaikat, hogy legyen ágyú az önvédelemre. Harangokból ágyúkat öntöttek. A határokat őrző alakulatok ellátása a hajdani székely katonai rendszerre emlékeztetett, amikor a harcba induló katona két heti élelméről maga gondoskodott. Aztán a falvakban előállított élelmet társzekerekre szállították a Feketeügy, az Olt folyó, s a Rika-hegység körül állomásozó táborokba, az Ojtozi- és Tusnádi-szoros védőinek; minden falu a maga alakulatát látta el. Eközben létrejött a központi élelmezési szervezet is. Háromszék 1848 decemberében öt ütközetben verte vissza az ellenség próbálkozásait. Közben Heydte százados biztatására román népfelkelők felgyűjtották Köpec falut s 50 embert megöltek. Ez újabb erőfeszítésre készítette a széket: Gál Sándor vezetésével, s Gábor Áron székely tűzéreinek hathatós támogatásával, a Háromszék szélén fekvő Erdővidéken betört ellenséget a székegy haderő december 13.-án szétverte. Háromszék erőfeszítéseit benn az ún. Kiskomité, amely a legelészántabb forradalmárokat és szabadságharcosokat tömörítette, úgyszólván megkészszerzte: Gál Dá-

mel (1811-1861) illyefalvi születésű ügyvéd, országgyűlési képviselő, Bíró Sándor (1816-1877) republikánus rétyi pap, s mindenekelőtt Gábor Áron és sokan mások járták a falvakat, nem engedték eluralkodni az embereken a titokban harcaztatt reménytelenség hangulatát. Háromszék harca meghaladta a helyi jelentőséget, jelentős osztrák katonai erőt kötött le, amelyek nem fordulhattak ilyen körülmények közt Magyarország ellen. Pedig volt egy ilyen terv is. Éppen emiatt az ellenség újabb erőket összpontosított, december 24.-én nagy támadást indított; az ütközetet Hídvegnél a székely haderő elvesztette. Csak pillanatra rövid egy-két napra feledkezett meg ismét a székelység a fegyelem kötelező szabályairól és azt az ellenfél azonnal kihasználta. Arról volt szó, hogy karácsonyt ünnepelni sok katona hazaérkezett, hogy hazaszökött, lényegesen gyengítve ezáltal a védelmi vonalat. Egy vesztett csata elég volt ahhoz, hogy a Háromszéken is felülkerekedő békepárt tárgyalásokat kezdjen, és békét kössön 1848. december 28.-án. Ezt a békekötést Árapataki béke néven ismeri a történelem. Igaz viszont az is, hogy ez a béke nem volt megalázó, amennyiben ennek értelmében az osztrák főparancsnokság csapatai nem vonulhattak be Háromszékre. E békével véget ért Háromszék önvédelmi harcának első szakasza. A második szakasz a Bem erdélyi hadjáratáról szóló hírek megérkezésével kezdődött 1849 januárjában. Ezt már Háromszék az egész székelymagyarsággal és erdélyi magyarsággal együtt vívja.

7.

Bem tábornok 1848. december 20.-án indította meg az erdélyi hadjáratot, amely 1849. március 20.-án Brassó bevételével sikeresen befejeződött. Ekkor Puchner csapatainak utolsó egységei is elhagyták Erdélyt, csak Gyulafehérvár, Déva és az Érchegység maradt a császáriak, illetőleg az utóbbi Avram Iancu kezén.

Bem hadseregével érkezett vissza Erdélybe az a két székely zászlóalj és huszárcsapat, amelyek Batthyány miniszterelnök hívására 1848 nyarán mentek ki Magyarországra. Ez alakulatok kiváló szolgálatot tettek, hiszen már mind harcedzett emberekből álltak, s a Piski-i híd védelmét nem

kis mértékben bátor közbelépésük döntötte el. Mivel a magyarországi harcokban és az erdélyi hadjáratban soraik megritkultak, Bem tábornok Kiss Sándor (1809-1849) ezredes vezetésével a háromszékieket hazaküldte, majd a csíkiakat is, hogy újrendezések soraikat, és segítsenek az önkéntesek toborzásában Bem hadserege számára. Az újoncozás januárban az egész Székelyföldön megkezdődött, s február 4.-én egy kisebb haderő Gál Sándor ezredes vezetésével el is indult, hogy Bem hadseregéhez csatlakozzék. Ütközben azonban a Brassóhoz közeli Prázmár térségében a háromszékiekből és csíkiakból alakult mintegy 6000 főnyi csapat cári dzsidás alakulatba ütközött.

Cári haderő Erdélyben, már februárban?

Igen, Bem sikeres hadművelete arra készítette Puchner, hogy a Havasalföldön állomásozó cári csapatoktól kérjen segítséget. De bizonyos meggondolásokból mégsem a katonai főparancsnok, hanem Nagyszeben és Brassó város küldöttsége - élén Şaguna ortodox püspökkel - hívta be az orosz haderőt. Ebből a haderőből indult el Háromszék felé az az egység, amely feltartóztatta Gál Sándor különítményét. Az új helyzetben Gál Sándor jobnak látta, ha visszafordul Háromszékre, és itt várja be a további fejleményeket. Végül február 19.-én csatlakozott a székely haderő Bem hadseregéhez, s aztán folyamatosan érkeznek maros- és udvarhelyszéki újoncok is. A székelység Szeben március 11.-i bevételénél kitűnően vizsgázott, mint sok utána következő csatában. Bem nagyra értékelte, szerette a székely katonát, nem csoda, hogy az áprilisban indított bántási hadjáratára is nagyrészt székelyekből álló haderővel vállalkozott. "A székelyek" című versében Petőfi, aki szintén ott volt a Bántásban, szép emléket állított a székely bátorságnak.

Mielőtt a bántási hadjáratba elindult, Bem tábornok elismerése jeléül látogatást tett Háromszéken. "Csaknem egy év óta első nagy honfi örömről vala" - írta Demeter József Háromszék önvédelmi rendszerének élelmzési biztosa. Nem volt különös előkészület, de amit tettek, ugyan-csak meghatotta a tábornokot: székely leánysereg virágkoszorút adott át ezzel a felirással: "A tábornok új által hősiég kiküzdött s még teljesen kivivandó szabadságunkért ajánljuk e koszorút".

Köszönete mellett Gábor Áronnak őrnagyi előléptetését bizonyító oklevelet nyújtott át, Kézdivásárhelynek nyomdát ajándékozott.

Bem tábornok Gál Sándor ezredest bízta meg a Székelyföld védelmének megszervezésével. A dolog sürgős volt, mert a kivert császári erők készültek visszatérni Erdélybe, és nem egymaguk jöttek, hanem a cári intervenciói hadsereg oldalán.

Az Erdélyben 1849 tavaszán alapított hat hadosztály közül a 6. alakult Székelyföldön, ez mintegy 5000 főből állt s 26 ágyúval rendelkezett. A székely hadosztály főparancsnoka Gál Sándor ezredes, a tüzérség parancsnoka Gábor Áron őrnagy. Feladata a Bodzai-, Ojtozi-, Gyimesi-, Tölgyesi-, valamint a Tömösi-, Töröcsvári-szoros védelme volt. Nagyrészt székelyekből állt a brassói, valamint a besztercei hadosztály is. A Székelyföldön sietve kiszélesítették a hadiipari műhelyeket, és ezek felújították az erdélyi haderő hadfelszerelését. Jelentős megrendeléseket kaptak a marosvásárhelyi, kézdivásárhelyi, nagyszebeni céhek, különösen ruházati felszerelések előállítására. Kellott a sietség, mert június 18.-án a cári csapatok Lüders tábornok vezetésével megindították a támadásokat az erdélyi magyar haderő ellen. Egyszerre támadtak a Temesi-, Töröcsvári-, Besztercei-, és egy nappal később az Ojtozi-szoroson. Az említett szorosok térségében állomásozó székely haderő nem tudott a koncentrált támadással szemben hasonló nagyságrendű összevont haderőt kiállítani. A túlerőben levő oroszok a Tömösi-szoroson áttörték a védelmet, több mint 300 székely, köztük Kiss Sándor ezredes főparancsnok vesztette életét. Itt álljunk meg egy pillanatra...

Arról, ami a szorosok áttörése után következett, azt írta az egyik legkiválóbb hadtörténészünk, Gyalokai Sándor, hogy nehezére esik ezekről az eseményekről szólni: kellemtelen téma, mert előzőleg már annyi hősiességről írtak egyesek (alighanem a legnagyobb székely, Orbán Balázs Székelyföldjére gondol), hogy most a realitásokra visszavezetni az olvasót szinte lehetetlen. E sorok írója is sokat tanulmányozta ezt a kérdést. Nemcsak az irodalom, hanem az eredeti források alapján is, és úgy látja, hogy az igazság ezúttal is valahol a középben van. Mert igaz, hogy a székely haderő nem tudta feltartóztatni a cári és osztrák

egyesült haderőt, de július 19. és augusztus 2. között, amikor a Székelyföldet az utolsó magyar katonai egység is elhagyta, több nehéz, nagy emberáldozattal járó ütközetet vállalt, bizony általában reménytelen helyzetben. De a csaták után újra rendezte sorait, s kétszer foglalta vissza Háromszéket a cáriaktól. Közben olyan helytállásról tett ez a maroknyi haderő tanúbizonyságot, mint a július 2.-i kökői csata, ahol elesett Gábor Áron ágyúöntő, a székely tüzérség főparancsnoka, vagy a július 5.-i sepsiszentgyörgyi ütközet, ahol két század honvéd, parancsnokával, Gyertyánffy Ferenc (1827-1849) századossal egy szálig elesett az egyik magaslati pont védelmében (Eprestető). S ne feledkezzünk meg arról a különítményről se, amely Tuzson (1825-1904) őrnagy vezetésével a kászoni hegyek közt, a Nyergestetőn egy napig még feltartotta az üldöző ellenséget, sok halottat hagyva a csatatéren. A becstületért. Ez volt a Székelyföld védelmében vívott utolsó kísérlet. Közben megtörtént július 31.-én a segesvári ütközet, s ott pusztult el Bem 3000 főnyi seregének jó része, ott tették jeltelen sírba Petőfi Sándor holt tetemét is.

Már csak a világsosi epizód volt hátra...

*

Milyen hát a székelység 1848-1849-es küzdelmének mérlege. Mit kapott és mit adott?

Küzdes, közdelem volt a javából. Amit kapott, azt főleg a társadalomtörténet értékeli nagyra: megváltoztatta túlhaladott társadalmi berendezkedését, s gyorsabb ütemben indulhatott el a több szabadságot ígérő polgári világ felé. 1848-1849 egyben nemzeti szabadságharc is volt, amelyben nagy véráldozatot és anyagi áldozatot hozott, akárcsak az ősszmagyarság. Mindennek ellenére vagy talán éppen ezért a székelymagyarság az 1848-1849-es forradalmat és szabadságharcot féltett nemzeti-történeti hagyományai közt tartja nyilván. Így véljük, hogy ez a hagyomány mai küzdelmének is egyik erőforrása.

Levéltári gyűjtemények

Csikszék Levéltára 1848/49-i iratok - Állami Levéltár Csikszere-

Háromszék Levéltárai: az állandó Bizottmány, a Tiszti Hivatal iratai, az Elnökség iratai, valamint a családi levéltárak - Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy

Kézdivásárhely, a Városi Tanács Jegyzőkönyvei - Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy

Országos Levéltár Budapest. Erdélyi Levéltárak. A Gubernium levéltára. Az országos biztosok levéltárai.

Udvarhelyszék levéltára, az 1848-49. évi iratok. Állami Levéltár Kolozsvár.

Nyomtatott források

Deák Imre: A szabadságharc története levelekben. Bp., 1943.

Kövári László: Okmánytár az 1848-49-i eseményekhez. Kolozsvár, 1861.

Revoluția de la 1848-49 din Transilvania I-V. București, 1977-1992.

Emlékiratok és feldolgozások

Bakk Endre: Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története. Kézdivásárhely, 1896.

Bias István: Marosvásárhely a szabadságharc alatt. Marosvásárhely, 1900.

Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.

Bözödi György: 1848 márciusa Marosvásárhelyen, Marosvásárhely és vártemploma. Bp., 1990. 179-195.l.

Dragomir, Silviu: Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849. I-II. Sibiu, 1944; III, V. Cluj, 1946.

Egyed Ákos: Háromszék 1848-49. Buk., 1978.

Egyed Ákos: A társadalmi kérdés Udvarhelyszéken az 1848-49-es forradalom idején. Aluta 1980. 155-170.l.

Egyed Ákos: Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és a zsellérkérdés történetéhez a Székelyföldön. Falu, város, civilizáció. Buk., 1981. 102-103.l.

Endes Miklós: Csik-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csik megye) földjének és népének története. Bp., 1938.

Gyalokay Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp., 1938.

Imreh István: 1849-es székely hadi lapok. Korunk Évkönyv, 1974.

Imreh István: Népi mozgalmak Háromszéken. 1848. Arcok, eszmék, tettek. 1848-49. Szerk. Dávid Gyula. Buk., 1974.

Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-49-re. Bp., 1880.

Károlyi Dénes: Gál Sándor. 1848. Arcok, eszmék, tettek 1848-49-ben. Szerk.: Dávid Gyula. Buk., 1974. 258-277.l.

Kovács Endre: Bem József. Bp., 1854.

Kövári László: Erdély története 1848-49-ben. Pest, 1861.

Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. Erdély története III. Szerk.: Szász Zoltán. Bp., 1986. 1346-1424.l.

Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848-1849. Kolozsvár, 1896.

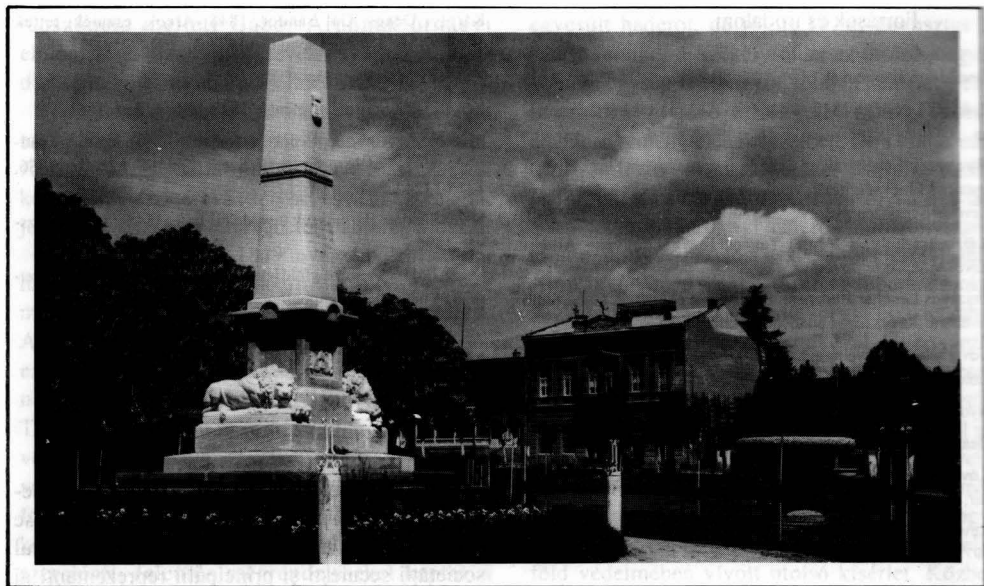
Orbán Balázs: A székelyföld leírása történeti, régészeti, természettudományi és népismeret szempontból. I-VI. Pest, 1868. Bp., 1873.

Secuiei în revoluția și lupta pentru libertate de la 1848-49 (Rezumat)

După ce analizează situația socială a secuimii în ajunul luptelor revoluționare, autorul se ocupă de curentele ideologice conturate în sânul societății secuiești și principalii reprezentanți ai acestor mișcări reformiste. Evenimentele revoluționare din Transilvania sunt legate organic de luptele din Secuime, duse împotriva absolutismului habsburgic, și în primul rând de cele mai importante acțiuni militare petrecute în 1848-1849 în Trei Scaune.

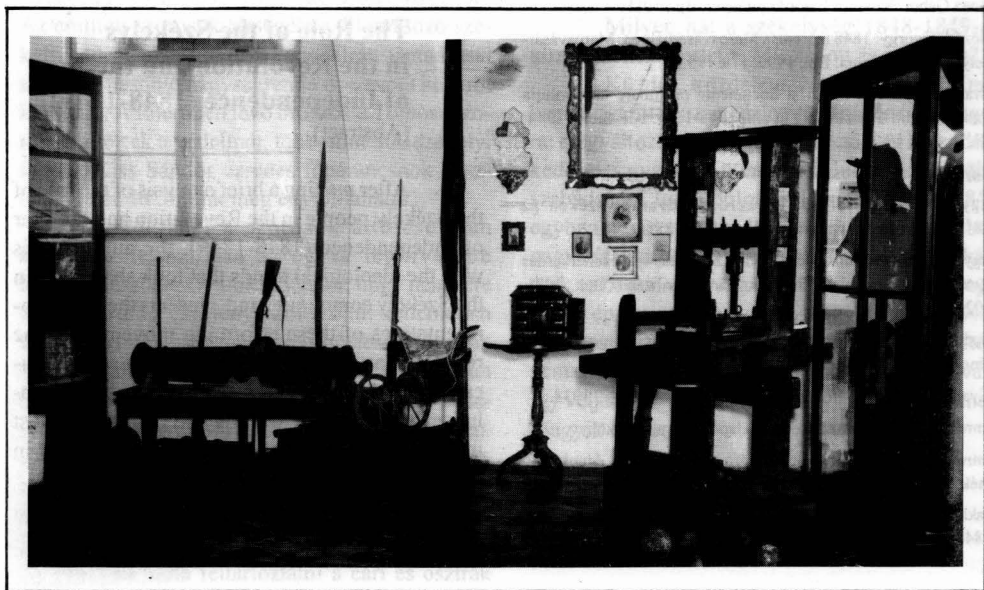
The Role of the Székelys in the Revolution and the War of Independence (1848-1849) (Abstract)

After making a brief analysis of the role of the Székely people in the Revolution and the War of Independence (1848-1849), the author deals with the ideological trends that took shape within the Székely community and presents the main representatives of these reforming movements. The revolutionary events in Transylvania are organically bound to the battles against Habsburg absolutism in the Székelyföld and first of all to the most important military actions between 1848-1849 in the area of Háromszék (Three Seats County).

1. ábra Sepsiszentgyörgy, Emlékmű. KÁSÁS Sándor kiadása, Sepsiszentgyörgy.

Az 1946. december 4-én hivatalosan felülbélyegzett, tehát még használatban levő képeslapon a 48-as emlékművet korábbi helyreállított állapotában láthatjuk.

2. ábra Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Történelmi gyűjtemény.
Bem tábornok nyomdája, Gábor Áron ágyúja.